

нійше, як він тримає гроші в себе. От одна з тих причин, чому в наших касах так мало складають люди на щадницю. Ся обставина, що кожний, хто має які гроші тримає їх на закупно поля в себе, починається до того, що перше ті гроші за час їх переховання не несуть властителям відсотків, хиба, що розжичить їх приватно за лихварські відсотки на короткі речинці, і друге, до того, що при кожній нагоді купна землі є багато купуючих, отже земля в нас послідними роками дуже дорожєє. Брак значного промислу, брак солідної торгівлі не дає буковинському населеню иньшого виходу, як за будь яку високу ціну купити собі кавалок землі, аби було на чім робити. Та при сій оживленій торгівлі землею лучаються некористні для нашої земельної господарки стосунки, які дають багатого розмірно зарібку спекулянтам землею, що є проявою в нас хоробливою. Ті земельні лихварі скуповують при ріжній нагоді землю, аби єї знову з зарібком для себе відпродати, А нагоди лучають ся ріжні: ліцитації спродаж добровільна з причини вивандрованя до Амирики і т.д. І на все се ми дивимо ся не видячи, що за страту поносить на тім наша земельна господарка через то, що перше дає заробити тим земельним спекулянтам, платить кілька разовий державний податок у формі такси при кожнім переході власности з одної особи на другу і т.д. страта в кінци та, що стопа процентова для потрібного в кожнім господарстві кредиту надмірно висока, в чім і наші каси райфайзенські не помагають в тім степені, як можна би було надїятися, бо брак вкладок щадничих і задля того потреба кредиту

з грошевого торгу, котру то справу перебрала на себе з конечностн „Селяньска Каса”. Се і ревизия діловодства та наука при нагоді ревизії обтяжила робочу силу нашого союзу так, що годі було взяти ся до иньших не меньше потрібних справ, як торговля потрібних в господарстві товарів і т. д.

Бідний той край, нещасні ті селяни, що мусять платити так велику драчу як в нас на Буковині. Закони против лихви не помогли тут нічого. Треба було взяти ся до самопомочи, до самооборони, до закладання кас, аби скілько мога знизити стопу процентову в краю. Та показало ся, що того всего ще за мало, показало ся, що наші селяни взагалі ще не досить підготовані, аби використати свою силу в користь свою і грядучих поколінь, в хосен дітний і внуки. В нас ще й тепер процвітає лихва а обманчиві політичні відносини в краю не дають допровадити розпочатого діла до кінця...

¹ Ботушанський В. М., Ботушанський О. В. Розвиток сільської кооперації на Буковині у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 260 с.; Ботушанський В. М. Степан Смаль-Стоцький – видатний діяч Буковини. – Чернівці: Технодрук, 2010. – С. 44-48, 56-58.

² Даниленко В. М., Добржанський О. В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ-Чернівці, 1996. – С. 91-92, 120-124.

³ Ботушанський В. М., Ботушанський О. В. Вказ. праця. – С. 139-192.

⁴ Вістник союзу руских хліборобских спілок на Буковині „Селяньска Каса”. – 1906. – Ч. 3-7. – С. 46-48.

РЕЦЕНЗІЇ

**Макар Юрій, Горний Михайло,
Макар Віталій, Салюк Анатолій.
Від депортації до депортації.
Суспільно-політичне життя холмсько-
підляських українців (1915-1947).
Дослідження. Спогади. Документи. Том. 1.
Дослідження. – Чернівці: Букрек, 2011. – 880 с.**

Правдиве відтворення історії неможливе без об’єктивного вивчення історії всіх гілок українського народу, які в силу цілого ряду причин опинились за межами своєї держави. Після Другої світової війни в кордонах нинішньої Польщі залишилися українські етнічні землі: Підляшшя, Холмщина, Надсяння і Лемківщина. Драматична історія українців цих земель не раз була в полі зору дослідників.

Об’єктивно розкрити вкрай заплутану трагічну історію холмсько-підляських українців упродовж першої половини минулого століття взялись і чернівецькі дослідники Юрій і Віталій Макари та львівські – Михайло Горний і Анатолій Салюк. На базі зібраних в архівах України, Польщі та Канади матеріалів, із залученням опублікованих документів, публікацій тогочасної преси і значної кількості наукових опрацювань автори праці «Від депортації до депортації» виклали своє бачення долі українців Холмщини і Південного Підляшшя від часу їх вивезення углиб Росії під час Першої світової війни, їх переживань у складі міжвоєнної Польщі, під час Другої світової війни, евакуації (депортації) на підставі угоди від 9 вересня 1944 року до УРСР і ганебної акції «Вісла» – депортації в кордонах повоєнної Польщі.

Увазі всіх тих, хто цікавиться історією етнічних українських земель науковці запропонували лише перший том свого тритомника – дослідницькі розділи. В другому і третьому томах передбачені два розділи, в яких буде розкрито життя переселенців та їх нащадків в Україні та Польщі, спогади учасників тих драматичних подій та документи, які віднайдені і систематизовані дослідниками.

Вже перший том засвідчив про величезну багаторічну роботу, пророблену дослідниками. У дванадцяти розділах викладена сумна і трагічна доля холмсько-підляських українців від 1915 по 1947 роки. Перші два розділи свідчать, що трагедія хронологічно розпочалась з початку Першої світової війни і продовжилась в часи революції і громадянської війни в Росії. Саме тоді було започатковане т.зв. «біженство», тобто вивезення вглиб Росії українців з Холмщини і Підляшшя. Сотні тисяч біженців-вигнанців потрапляли до глибинних регіонів – Поволжя, Уралу, Сибіру, Середньої Азії. Не всі змогли повернутись на рідні землі. Ті ж, що повертались, сприймалися на місцях як зайшлий і дуже небажаний елемент – особливо з мотивів

суспільно-політичного та релігійного характеру.

Зусилля влади спрямовувались на те, щоб поступово, але доволі швидко засобами релігії та освіти, включно із застосуванням примусу, на Холмщині і Підляшші зникло із вжитку поняття українець і навіть русин. Розкриттю політики польських властей на українських землях автори дослідження присвятили третій, четвертий і п’ятий розділи. В них показано матеріально-побутове становище і культурно-освітнє життя українців краю, з’ясовано стан православної церкви, який автори назвали «руїною православ’я», що була засобом денаціоналізації.

Трагічною була доля наших земляків і в часи Другої світової війни. «Сподівання українців та реалії життя» – саме так назвали науковці шостий розділ своєї роботи. Ілюзія відтворення незалежної Української держави, яку керівництво гітлерівської Німеччини намагалось підтримувати в українських політиків, розвіялась після окупації краю фашистськими військами. Науковці переконливо показують, що німецькі верховоди доволі вдало використовували для себе українсько-польські протиріччя. Сьомий розділ дослідження присвячений з’ясуванню причин зародження й розвитку польського підпілля та української самооборони. Поляки прагнули відтворити довоєнну Польщу з усіма національно-релігійними наслідками для українців, що, як стверджують автори дослідження, «останнім нічого доброго не віщувало». Для холмщаків і підляшуків це означало їх остаточне спольщення або видалення з їх етнічних теренів. Спроби ж українців краю захистити свою мову, релігію, права розглядались як зрада і намагання винищення поляків.

Особливості та методи терору, розв’язаного польським підпіллям проти беззахисних холмсько-підляських українців, автори розкривають у восьмому розділі, який вони назвали – «До остаточного спольщення краю». Спалення дотла сіл, заселених українцями, вбивства української інтелігенції, громадських діячів, національно свідомих кооператорів краю змусили українців взятись за зброю. Автори праці аналізують причини та жахливі наслідки Волинської трагедії 1943 року, акцентують свою увагу на тому, що в українсько-польському протистоянні були задіяні злочинні технології як фашистської адміністрації, так і радянських спецслужб, спрямовані на втілення в життя політики усмирення й українців, і поляків.

Наступні три розділи роботи присвячені завершальному етапу Другої світової війни, встановленню народної влади в Польщі і намаганням поляків збудувати моноетнічну державу, в якій українцям місця не було. Така політика призвела до безпрецедентного обміну населенням і заверши-

лась остаточною ліквідацію українських етнічних теренів у Польщі та супроводжувалась жорстоким насиллям над їх мешканцями, особливо під час етнічної чистки 1947 року, відомої в історії як акція «Вісла». В роботі розкрито процес адаптації депортованих холмсько-підляських українців до нових умов життя в Україні та на південно-західних польських воєводствах (нещодавно приєднаних до Польщі понімецьких землях).

Епіграф дослідження «Пам'яті мертвих – в науку живим» свідчить, що науковці прагнуть зберегти для нащадків вигнаних з рідного краю людей пам'ять про те, звідки походять їх корені та застерегти від повторення подібних картин минулщини. Достатньо сказати, що в роботі фігурує близько 2200 самих лише прізвищ – жителів холмсько-підляських земель, учасників подій впродовж розглядуваного періоду, осіб, імена яких так чи інакше пов'язані з історією краю. Сказане стосується і багатьох сотень населених пунктів і храмів як на рідних землях, так і на місцевостях нового поселення. Науковцями вперше введено в науковий обіг чимало різноманітних статистичних даних.

Потрібно зазначити, що кожен розділ роботи завершений ґрунтовними висновками та примітками, в яких містяться посилання на використані джерела та літературу. Доречними в роботі є списки скорочень, індекси – іменний та місцевостей, якісно виконані чорно-білі й кольорові ілюстрації та відомості про авторів. Заслужує схвалення використання в дослідженні польської, російської, англійської та німецької мов, якими подано зміст, передмову, вступ та післямову.

Вірадрим є і той факт, що дослідження, яке містить 880 сторінок, підготовлено працівниками видавничого дому «Букрек» за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Особливе розуміння важливості виходу у світ такого видання проявили МПП ВКФ «Гелікон», Меморіальний фонд ім. Теодори й Івана Климів, Вічний фонд Целестина й Ірини Суховерських і Меморіальний фонд ім. Марусі Онищук й Іванка Харука з Канадського інституту українських студій в Альбертському університеті.

Пропонований перший том тритомного комплексного дослідження з даної проблематики є

фактично першим в українській історіографії і має як науково-пізнавальне, так і певне прикладне значення. Адже міграційні процеси, стверджують автори, в різні часи були і залишаються доволі поширеним явищем у світовій цивілізації. Вони викликані різними причинами, носять добровільний або примусовий характер, або частіше – перше і друге, разом узяті. Те, що сталося з українцями Закерзоння, в тому числі Холмщини й Підляшшя, стояло в одному ряду з переміщенням великих мас інших народів, включно з поляками. Кожен з пошкоджених народів має і продовжує мати свої жалі то того, що з ним сталося, і робить з цього відповідні висновки.

Зважаючи на те, що депортації та наслідки нелюдського переселення українців Холмщини та Підляшшя є предметом гострих дискусій між польськими і українськими істориками, автори дослідження в усіх розділах з'ясовують проблемні сторінки українсько-польських відносин. Маючи безпосереднє відношення до цієї маленької вітки великого українського народу, будучи її представниками, автори не ставлять собі за мету розбухати чуттєві пристрасті навколо цієї страхітливої трагедії, а прагнуть науково в'янути істину і об'єктивно, без огульних звинувачень розставити справедливі акценти в спірних, надзвичайно складних, а інколи і свідомо заплутаних питаннях історії, викинутих з рідної землі українців. Весь матеріал дослідження переконливо засвідчує, що обопільним завданням науковців України та Польщі є віднайдіння оцінки нашої спільної минулщини таким чином, щоб вона вибудовувалася на взаємній повазі до обох сторін, що зазнали жертв.

В цілому дослідження чернівецьких та львівських науковців є серйозним і значним надбанням історичної науки, в якій висвітлена одна з драматичних сторінок холмсько-підляських українців. Трагізм примусового переміщення етносу з однієї держави до іншої повинен бути повчальним для сучасних і прийдешніх поколінь, а монографія істориків стане в нагоді всім, хто цікавиться долею свого народу і є не байдужим до історії свого краю, своєї держави, світового українства.

Фадей Яценюк
(Чернівці)

АНАЛІТИЧНІ НАУКОВІ ОГЛЯДИ

О. Добржанський, В. Ботушанський
(Чернівці)

Розділ I

Наукові дослідження на кафедрі історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у 2006-2010 рр. (Аналітичний огляд)

Науковці кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (19 чол., у т.ч. 3 д.і.н., 15 к.і.н., 1 ст.лаб.) впродовж 2006-2010 рр. вели наукові історичні дослідження відповідно до затвердженої кафедральної теми „Актуальні питання соціально-економічного і суспільно-політичного життя України XVII – XX ст. (за матеріалами західного регіону України)”. Номер державної реєстрації 0106U008487.

Помітна широка в часі (понад 400 років) і просторі тематика історичних досліджень пояснюється значним діапазоном наукових інтересів виконавців цієї теми. Але зважаючи на пріоритетність проблематики в сучасній вітчизняній історіографії, науковці кафедри вели дослідження саме по найбільш актуальних аспектах української історії, зокрема таких, як українське козацтво, національно-культурні, кооперативні, благодійницькі, громадські, визвольні, антиалкогольні рухи, боротьба за українську державність, трудова еміграція, історія церкви в Україні, радянські голодомори, історична біографістика, сучасні економічні і політичні трансформаційні процеси в незалежній Україні та ін.

Дотримання науковцями структурного, просторово-географічного і хронологічного принципів поділу історичної науки сприяло уникненню в дослідженнях зайвої повторюваності, паралелізму, зрештою – певної конкуренції. Кожен мав широкий простір для наукової творчості. Водночас при потребі сили науковців об'єднувалися для виконання спільних завдань, наприклад, при написанні колективної монографії про Чернівці (до 600-річчя міста), при проведенні наукових конференцій і публікацій матеріалів до 150-річчя від дня народження С. Смаль-Стоцького, 140-річчя заснування „Руської бесіди” та ін.

В результаті значно поглиблено, більш конкретизовано наукові дослідження маловивчених аспектів вітчизняної історії, висловлено і обґрунтовано низку нових наукових висновків і положень, закріплених у численних публікаціях. Цим самим науковці кафедри за 2006-2010 рр. зробили помітний внесок у розв'язанні низки проблем української історіографії.

З огляду на те, що історичні дослідження велися як з історії України в цілому, так і з історії західного її регіону зокрема, здійснимо аналітичний огляд цих досліджень відповідно за двома розділами.

У хронологічному плані дослідження історії України на кафедрі дещо розширилися. Зокрема, вперше за 70 років існування факультету розпочато дослідження окремих аспектів *історії Київської Русі*, зокрема „Київська Русь і Візантія”. З цієї широкої проблеми молодим науковцем аспірантом (нині кандидатом наук) О. М. Филипчуком предметом дослідження обрано найманство русів у армії Візантії. Ця тема знайшла висвітлення у 8 його статтях¹, п'яти виступах на конференціях² і кандидатській дисертації³ (науковий керівник – проф. О. В. Добржанський).

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми груп руських найманців та союзників серед „військ народів” у Візантії. Особлива увага приділяється комплексному дослідженню участі загонів русів у кампаніях візантійського флоту у 911-949 рр. за Кн.2, 44, 45 „De ceremoniis” „хрещених росів” і „богів” княгині Ольги у середині X ст., русько-візантійських договорів, управління та внутрішньої організації етерій, „варязької гвардії” і тагм русів.

До нових (і теж віддалених у часі) аспектів вітчизняної історії можна віднести розпочате вперше на кафедрі вивчення історії Криму. З цієї проблематики уже опубліковано аспірантом А. Кузем кілька статей, зокрема про військову справу у генуезьких колоніях у Криму⁴.

Кілька публікацій науковці кафедри присвятили *середньовіччю України*. Зокрема, А. В. Федорук у статті „Роль держав середньовічного Криму в розповсюдженні вогнепальної зброї на Русі у XIV ст.”⁵ розглянув питання про шляхи потрапляння ранніх зразків вогнепальної зброї на територію Південно-Західної та Північно-Східної Русі з генуезьких колоній в Криму.

Цим же автором на тему озброєння опубліковано дві статті в Російській Федерації, зокрема, „...И громит бомбардами!”. Артиллерия при Грюнвальде” і „Огнестрельная артиллерия в Великой войне государств Ягеллонской унии с Немечким орденом 1409-1411 гг.”⁶, які побачили світ з нагоди 600-ї річниці Грюнвальдської битви. В обох роботах автор розглянув питання про артилерійське озброєння сторін, що брали участь у Великій війні 1409-1411 рр. загалом та вирішальному бойовому зіткненні під Грюнвальдом у 1410 р. зокрема.

Помітне місце в дослідженнях всеукраїнського характеру займала проблема *історії українського козацтва*. Стаття Ф. С. Яценюка „Дмитро Вишневецький в боротьбі за молдавський стіл”⁷ присвячена розкриттю причин, перебігу подій та наслідків боротьби українського козацтва на чолі з Дмитром Вишневецьким за стіл молдавського господаря. Запрошення на господарський стіл,